

РЕЦЕНЗІЇ

**Рецензія на науково-інформаційне видання
Ростислава Шмагала “Енциклопедія художнього металу в 3-х т.
Том I. Світовий та український художній метал. Класифікація,
термінологія, стилістика, експертиза. — 422 с., 1780 іл.; Том II.
Художній метал України ХХ – поч. ХХІ ст. — 263 с., іл.; Том III.
Каталог майстрів художнього металу сучасної України. — 65 с., іл.”**

Трьохтомне енциклопедичне видання, що виходить у світ, не має аналогів ані в Україні, ані за її межами. Науковцям і вузькопрофільним фахівцям галузі, окресленої поняттям “художній метал”, відомі наукові та науково-популярні розробки книг, альбомів та каталогів, що були присвячені висвітленню окремих галузей: художнього ковальства, зброярства, емальєрства, ювелірного ремесла, литви, обробки каменю, чи їхніх суміжних синтетичних явищ у форматі тих чи інших творів образотворчого, декоративно-ужиткового чи дизайнерського звучання. Ця трилогія вперше “збирає” в одне цілісне явище усе, що є пов’язане в історії людства з естетикою і мистецтвом обробки металів, емалі та коштовного каміння як у хронологічному (від давнього Єгипту та шумерів) так і в територіальному охопленні цивілізації Європи та країн Сходу з окремим висвітленням явища в Україні. Видання виправдано задеклароване як енциклопедичне, академічне, та ілюстроване науково-інформаційне. Зміст 3-х томника “розкриває” цю складну конструктивну схему багатогранного явища, де фігурують окремі розділи, присвячені ремеслам та галузі творчості, хронологічним та стилістичним епохам, виробам металів різних народів, формотворчим та декоруючим технологіям, інструментам та матеріалам. Окремий розділ Енциклопедії охоплює вісім підрозділів термінології з наскрізною ілюстрацією понять і дефініцій унікальним ілюстративним матеріалом. Лише в 1-му томі маємо 1780 ілюстрацій! Особливої уваги заслуговує глибоко систематизована бібліографія, що включає вибрані блоки з історії, експертної оцінки ювелірних виробів та каменів, вибрану бібліографію з втрачених та повернутих в Україну пам’яток художнього металу, авторські методичні та наукові публікації. “Додатки” не менш об’ємно охоплюють схеми морфологічної класифікації явища, історичні та сучасні системи класифікації юве-

лірних виробів, системи огранювання коштовного каміння, хронологічні таблиці головних пам'яток українського художнього металу від неоліту до XX століття включно. Українською важливою є культурологічна складова і мистецтвознавчий контекст, на фундаменті цих наук вибудовується загальнолюдська філософія розвитку художнього металу як складової декоративно-ужиткового мистецтва і дизайну. Авторська методологія чітко регламентує Вступна стаття до першого тому, де зосереджується увага на естетичних, культурних, ідеологічних, предметно-видових чи концептуальних зрізах явища. Важливо, що автор присвячує окремі підрозділи й сучасним організаційно-творчим процесам та системам вишколу, подає широку панораму світового і українського фестивалю руху, виставкам, симпозиумам, майстер-класам, мережі навчальних мистецьких закладів, де плакають майбутніх фахівців. Не менш цінним і вперше опрацьованим є "Каталог майстрів Сучасної України", що включає відомості про сотні митців та колективів у галузях ковальства, зброярства, емальєрства, ювелірства, обробки каменю та ін.

Видання немовби підсумовує той гігантський матеріально-естетичний, технологічний, звичаєвий ієрархічно-знаково-елітарний досвід людства, закарбований у художньому металі. важливими є і ті сторінки енциклопедії, які висвітлюють величезні втрачені цінності України, що впродовж століть воєн і поневолень були вивезені, продані, знищені або переплавлені. це сторінки переплавленої історії нашого народу та його матеріально-духовних, часто сакральних скарбів.

Трьохтомна енциклопедія буде цінною і корисною для читачів найрізноманітніших сфер професійної діяльності та уподобань, усіх, хто цікавиться історією людства та України, для науковців, викладачів, студентів спеціалізованих ВНЗ.

Відповідно, зазначимо. Цю видання заслуговує найвищих оцінок у науковому просторі, ми рекомендуємо, бажаємо його найшвидшого виходу у світ.

27.01.2014

Микола Яковлев
Микола Яковлев
головний учений секретар
Національної академії мистецтв України,
д.т.н., професор, заслужений працівник
освіти України, академік НАМУ

**Наполеонівська Україна. Наполеон Орда і Україна.
Альбом / [автори проекту, статей та опису ілюстрацій
С. Костюк, Я. Кравченко, П. Сачек]. — К. : Оранта Арт Бук,
Львів : Львівська національна наукова бібліотека України
ім. В. Стефаника, 2014. — 204 с., 195 іл.**

Мова не про знаменитого завойовника Наполеона Бонапарта, чиї багатотисячні орди змінили лик Європи та Близького Сходу, а про призабутого донедавна художника Наполеона Орду (1807-1883), котрий увічнив у своїх графічних аркушах архітектурні пам'ятки та ландшафти своєї батьківщини.

Його нарекли Наполеоном при хрещенні в римо-католицькому костелі на теренах сучасної Брестської області, подібно до багатьох хлопчаків у наполеонівську добу, епоху великих мрій і сподівань, які не справдилися. Родове прізвище Ор-да — пам'ять східних (за родовими переказами — від самого Чинхіз-хана) пращурів, які згодом обрусіли. Православ'я сповідував і материнський рід Бутримовичів. Їхній білий двоповерховий палацик кінця XVIII ст. з тосканськими колонами досі стоїть у Пінську на центральній вулиці Леніна. Навпроти — трохи пізніша, теж класицистична рожева споруда колишнього реального училища. Меморіальні дошки сповіщають, що тут навчались академік архітектури Іван Владиславович Жолтовський і перший президент Ізраїлю Хаїм Вейцман...

Історична назва батьківщини художника — Литва, точніше — Велике Князівство Литовське, рівноправна з Польщею складова союзної держави Річ Посполита (буквально — республіка), котра за доби своєї величі (XVI — середина XVII ст.) обіймала, крім цих країн, ще й усю Білорусь, Україну, південь Латвії та північний захід Росії. Ледь не кожен куток своєї батьківщини, без огляду на етнічну приналежність, Н. Орда відвідав і замалював, лишаючи нащадкам близько двох тисяч краєвидів, які часто становлять єдине джерело візуальної про них інформації. Тому художника вдячно пам'ятають і цінують у всіх "пост-литовських" державах, і в Україні також.

Одним із свідчень цього є нещодавно виданий подарунковий альбом, у якому зібрано та докладно прокоментовано його літографії та малюнки передусім з українських теренів (Наполеон Орда і Україна. Альбом. — Київ : Оранта Арт Бук; Львів : Національна

наукова бібліотека ім. В. Стефаника, 2014. — 204 с.). Автори Степан Костюк, Ярослав Кравченко та Павло Сачек відібрали понад 100 сюжетів, упорядкували їх за хронологією, відповідно до виходу літографованих альбомів ще за життя Н. Орди. Усього було їх вісім, і побачили вони світ упродовж 1875-1883 років.

Але родзинкою рецензованого видання є перша публікація 30 акварелей, які були відомі раніше лише в літографованому вигляді та зберігаються нині в Палаці мистецтв ім. Тетяни й Омеляна Антоновичів Львівської Національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Надруковані вони майже в розмірі оригіналів (22,7 x 28,5 см) і фіксують усі пізні позначки, навіть пошкодження окремих аркушів. А окремі розвороти альбому презентують акварелі та літографії ледь не втричі більшому масштабі, демонструючи цим їхні монументальні властивості — здатність витримувати таке суттєве збільшення.

Треба віддати належне прагненню видавців створити книгу не просто нестандартну (формат — 32 x 32 см), а й позначену рисами видавничої культури, що не так часто в нас трапляється. Вони слушно відмовилися від наміру використати крейдований папір — популярний замітник якості в мистецтві книги (цей намір засвідчує напис у вихідних даних). Справді, репродукції на жорсткому матовому папері виглядають органічніше, природніше, ближче до автентики. Зрештою, і текст на такому папері читається більш легко, приємно та гігієнічно.

Весь альбом об'єднано колірною домінантою сепії, присутньою в усіх елементах книги включно з тоном шрифту. На обкладинці ця сепія затеплена, у репродукціях літографій і, особливо, на форзацах — має прохолодний відтінок, близький до приглушеного оливкового. Певна річ, до сепії більше пасувало б золоте тиснення, замість срібного, так і до творів середини ХІХ ст. краще б пасували заставки-віньєтки тієї доби, а не наступного за нею стилю “модерн”, до розквіту якого Н. Орда не дожив.

У всьому іншому це видання можна б вважати зразковим, якби не надмірна данина політичній злободенності та певні географічні неточності. Наприклад, коментар на с. 54 під заголовком “Видубецький монастир у Києві” має примітку: “Деякі дослідники вважають, що на малюнку зображено печери Києво-Печерської Лаври”. Найкумедніше, що воно так і є, переконатися в цьому може всякий,

і без будь-яких дослідників. Але не будемо продовжувати про курйози, бо нікому не щастить їх уникнути повністю, навіть найприскіпливішому рецензенту.

Автори альбому слушно підкреслюють значення не тільки творчості Орди, а й яскравість особистості цієї різнобічно обдарованої людини, чий доробок належить білоруській, польській, литовській, українській культурам. Його батько Міхал, маршалок шляхти Кобринського повіту на західному Поліссі, був інженером-фортифікатором, а мати Юзефіна з колись православного роду Бутримовичів — талановитою піаністкою. Після закінчення Свіслодзької гімназії (1823) юнак навчався на фізико-математичному факультеті Віленського університету. Член таємного студентського товариства, за що відбув 15 місяців у в'язниці.

Після звільнення вступив на військову службу, приєднався до повстання 1830—1831 р., емігрував і 1833 р. опинився в Парижі, де брав уроки музики в Шопена, зустрічався з композиторами Лістом, Россіні, Верді, Гуно, Берліозом, Дебюссі, письменниками Бальзаком, Стендалем, Тургенєвим, художниками Давідом, Енгром, Рюдом, співачкою Віардо. 1843 р. одружився з французенкою Ірен Багле, був директором Італійської опери у Парижі, скомпонував десятки музичних творів, видав граматику музики та граматику польської мови для французів.

Але найбільше відомий Наполеон Орда завдяки документально точним і водночас романтичним панорамним замальовкам архітектурних і археологічних пам'яток, які досі часто репродукують у науковій, краєзнавчій, туристичній літературі. За порадою Шопена він навчався у паризькій студії майстра архітектурного пейзажу П'єра Жерара. Свої малюнки олівцем Орда підфарбовував аквареллю та сепією для передання об'ємів і повітряного середовища. Зображень інтер'єру художник майже не залишив, унікав він і жанрових сцен, навіть стафажу.

Наполеон Орда малював переважно в подорожах: Іспанія, Португалія, Франція, Алжир, Австрія, Шотландія, Голландія, Німеччина, Польща, Галичина тощо. Після амністії 1856 р. повертається до Російської імперії, багато мандрує по землях своєї історичної Батьківщини. Вперше Наполеон Орда відвідав Україну ще заморем. 1856 року його прийняли на посаду вчителя до родини відомої

мого русофіла, генерал-ад'ютанта Адама Ржевуського, чий маєток був у Верхівні під Бердичевом, на заході колишньої Київської губернії, а нині — на півдні Житомирської області. За підрахунками сучасної дослідниці Р.Д. Михайлової, з Житомирщиною пов'язані 55 малюнків митця. 13 з них змальовують визначні місця Верхівні — свідки романтичного кохання Оноре де Бальзака та його майбутньої дружини Евеліни Ганської (сестри того самого Адама Адамовича Ржевуського), 5 присвячено губерньському центру Житомиру, решта — Новограду Волинському, Чуднову, Любару, Ружину, Троянову й іншим місцевостям.

1862 року він відвідав Західну Волинь і зафіксував старовинні замки в містах Олика, Корець, Дубно, Рівне, Луцьк, Вишнівець, Ізяслав та ін. Чотири літографовані малюнки з цієї волинської серії та два види Поділля (у Сутківцях і Пятничанах) вміщено у 5-му томі альбому “Живописная Россия” (1897), дещо репродуковано у праці О.К. Федорука 1970-х і наступних років, зокрема, панорами Кам'янець-Подільського та Вінниці.

У 1870-х рр. Н. Орда знову неодноразово бував на Волині, Поділлі Київщині й у інших прилеглих губерніях. Зокрема він малював у Києві Золоті ворота та храми над Дніпром, увічнив чигиринський замок, костел у Ржищеві, синагогу в Погребищі, вже всохлу тоді “липу Міцкевича” у Стеблеві над Россю, види садиби письменника М. Грабовського в Олександрівці над Тясьмином і парку “Олександрія” біля Білої Церкви, палац В. Абрамовича у Володарці, порожисте річище в Ягнятині з рубленим дерев'яним млином у центрі композиції та десятки інших сюжетів.

Упродовж 1873-1883 рр. 260 малюнків Орди літографував Алоїз Місерович (1825-1900). Їх видруковано у восьми серіях “Альбому історичних видів нашого краю”, яку видала варшавська літографська майстерня Максиміліана Фаянса. Неодмінними складовими аркушів є каліграфічні написи французькою та польською мовами зі стислою інформацією про зображені місцевості та пам'ятки. Ці написи вводять романтизовані архітектурні пейзажі художника (схожі на поширені у XVIII – XIX ст. італійські “ведути”) в актуальний для доби історико-патріотичний контекст, а естампи Н. Орди стають характерними прикладами пізнавально-пам'яткознавчого жанру, характерного для епохи Просвітництва та наступних періодів, аж до наших днів.

І хоча Н. Орда не був засновником цього художнього напрямку, не дав особливо видатних у ньому мистецьких досягнень, але вражаюча працездатність, зумовлена самовідданою любов'ю до Батьківщини, сама собою витворила нову культурну якість. Ім'я майстра відтоді міцно пов'язане не тільки з європейською та вітчизняною художньою спадщиною ХІХ ст., а й із дослідженням пам'яток у ХХ і ХХІ ст., коли малюнки Н. Орди нерідко є єдиними документально-мистецькими свідченнями існування давніх архітектурних ансамблів, створюючи можливість їх наукової реконструкції.

Тим-то 33-я сесія Генеральної конференції Організації Об'єднаних Націй у справах освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) внесла 200-річчя Н. Орди до списку світових пам'ятних дат поруч з ювілеями Карло Гольдоні, Вольфганга-Амадея Моцарта, Зигмунда Фрейда.

Могила митця в Іваново (колишній Янів) була знищена в 1980-ті роки при забудові старого римо-католицького кладовища, проте збереглася надгробна плита, репродукована в рецензованому альбомі. Тепер на тому місці середня школа № 3. 1997 року в центрі міста споруджено пам'ятник Орді з бронзи та граніту. Найкращі за якістю репродукції його літографованих естампів ми знайшли на сайті вроцлавського "Оссолінеума", де йдеться про 105 аркушів митця, викрадених 2002 р. із "Закладу народowego імені Оссолінських". Що ж, і ця сумна подія своєрідно підтверджує непроминальну популярність його творчості. Тому радіймо виходу в світ альбому, що гідно вшановує подвижницьку працю Наполеона Орди також і для української культури.

М.Р. Селівачов

доктор мистецтвознавства, професор

Бадяк В.П. Пам'яткоохоронна історія Львова.
— Львів : ЛНАМ, 2014. — 160 с. ; іл.

Львів як історична пам'ятка

Бібліографія “Львовознавства” поповнилася цікавою науково-популярною працею — “Пам'яткоохоронна історія Львова”. Її автор — один із знавців цієї проблематики В. Бадяк пише, що княжий град Лева на березі річки Полтва, перша писемна згадка про якого зафіксована 1256 року, ніколи не був обділений на шляхетне, прихильне слово, наснажене прегарними спорудами найважливіших архітектурних стилів, раціональним плануванням площ, вулиць, парків на живописному, хоч і тісному низинно-горбистому ландшафті. Найвище поцінування полінаціонального та естетичного надбання Львова отримало внесення його у Список всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (1998 р.).

Проте історія Львова викликає не тільки сентименти. Місто знало багатьох втрат як внаслідок об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. До останніх відносимо господарську недбалість, безгрошів'я, реставраційну безпорадність і таке інше, а також свавілля окупаційних режимів, що впродовж століть намагалися “приватизувати” український Львів, публічно утвердити своє право власності, встановлюючи численні пам'ятники, монументальні символи на честь воєводів, королів, “визволителів”, вождів тощо. Усім їм знаходилося місце на тісній території міста, тільки для справжніх його господарів — корінних українців — ні.

У пропонованій книжці, що поетапно розкриває суть пам'яткоохоронних засад, витоки яких сягають минулих тисячоліть, пов'язує їх з першими європейськими практичними і теоретичними кроками у справі збереження визначних об'єктів, їх відбудовою, правовою охороною.

Переконаливо постають картини складних пам'яткоохоронних процесів для українства у міжвоєнний час панування Польщі не тільки з огляду на матеріально-фінансові скрути, а й політико-національне звучання, зокрема щодо увічнення пам'яті борців за волю України — могил українських січових стрільців, вояків Української Галицької Армії.

Ці ж негативні тенденції демонстрував советський окупант. Під його “гарячу” руку потрапили численні мілітарно-культові та монументальні знаки, що суперечили його ідейно-світоглядним позиціям. Лише за перше повоєнне п’ятиріччя було знесено понад 100 таких об’єктів. Під “зачистку” потрапили й тризубі вила бога Нептуна в криниці на Ринку, невдовзі помпезний польський військовий пантеон “Орльонт” на Личакові, могили українських січовиків на Янівському цвинтарі тощо.

Вакханалію — відверту, приховану, лукаву щодо ставлення червоних “освободітелів” можна описувати досхочу. Обмежимось лише промовистими, влучними назвами розділів праці: “Більшовицьке освоєння культурної спадщини”, “Пам’ятки культури на слизькій відлизі”, “Пам’яткоохоронні маніпуляції у період застою”.

Не на переважаючий позитив надихає стан культурної спадщини Львова в незалежній Україні, якщо розділ названо “Новочасні пам’яткоохоронні парадокси”. Парадоксів чимало: скандальне будівництво Меморіалу Українській Галицькій Армії на Личаківському цвинтарі; наявність (деюре) Державного історико-архітектурного заповідника і його відсутність (де-факто), хоч ніхто урядові постанови 1975 р. про його проголошення не відміняв; авральні реставраційно-ремонтні роботи до ювілею міста (2006 р.), що викликали протестні акції; плутанина в реєстрації пам’яток за видами.

Логічно доповнює текст книжки ілюстративний матеріал (не дуже якісний, в чому провина поліграфії) як за добром світлин, так і за їх озаглавленням: “Підземне місто від V ст.”, “Сакральні носії давнини та архітектурних стилів”, “Фортифікаційні залишки Середмістя”, “Колишня паркова краса”, “Місця більшовицьких та гітлерівських злочинів”, “Вивезені та залишені об’єкти культури поляків”, “Реєстраційна недосконалість”, “Чужинці в історичному середовищі” тощо. Про них, “чужинців”, яких називають і “пухлинами”, і “чиряками”, пишуть у пресі, в окремих керівників навіть “шапки” полетіли з голів, але це було “махання кулаками після бійки”, котра, до слова, нікого не залякала. Кажуть, нині будується понад 30 об’єктів різних форм в історичному середовищі Львова! Хтось з зухвалих фігурантів заявив, що “будь-яке незаконне будівництво у Львові він узаконить”! Узаконено найогиднішу “шахово-скляну” споруду готелю на куті вулиць Шухевича — Фран-

ка. Як могла з'явитися ця будівельна потвора при "принциповій пам'яткоохоронній позиції" міської влади, що має "ерудовані" архітектурні структурни, управління охорони історичним середовищем. Щодо цього управління, то його "продуктивність" просто вражає. Тільки у 2009 р. воно здійснило 5,4 тис. заходів, тобто щоденно 18! А ще брало участь у судових засіданнях, конференціях, "круглих столах", консультувало і т. ін., і т. п. Методи приписок у звітах, що рясніла в советській статистиці, пише автор, не канула в лету.

Читаючи рецензовану працю, збагачуєшся великим пам'яткоохоронним багажем історії княжої столиці, водночас переймаєшся сумом про її втрати. Щоб у цьому переконатися, автор радить переглянути світлини від другої половини ХІХ ст. з першокласними мистецько-ремісничими виробами, брамами, доглянутими фасадами, шпилями, флюгерами, парками...

Занедбаний стан низки об'єктів, невиконання обіцянок перед штаб-квартирою ЮНЕСКО в Парижі небезпідставно породжують чутки про реальну загрозу вилучити "одне з найкрасивіших міст Європи" (І. Грабар) зі Списку всесвітньої спадщини.

Вихід праці, написаній фаховою академічною та публіцистичною мовою на багатій документально-літературній базі, уважне перечитання її відповідними посадовцями, зацікавленою громадськістю, дозволить комплексно побачити неоднозначну історичну ретроспективу охорони пам'яток культури, вживати реальних заходів, аби в цій ділянці поменшало проблем.

Висловимо впевненість, що праця насамперед прислужиться студентам Академії, тим, які вивчають дисципліну "Пам'яткознавство" під керівництвом професора В. Бадяка.

Роман Василик

народний художник України, професор